

מיכאל פרלמן / קבוצת יבנה

הוראת טעמי המקרא

(הערות ושיעור לדוגמה)

להוראת טעמי המקרא נקבע בתוכנית הלימודים הרשמית רק מקום זעיר במסגרת השיעורים לזמרה. אין הבדל בנידון זה בין התוכנית לבתי הספר הממלכתיים לבין התוכנית לבתי הספר הממ"ד. איפה אישם מנצל המורה לזמרה את ההזדמנות — בדרך כלל בכיתה ז' — כדי ללמד את הבנים בלבד את ניגוני הטעמים לקריאת ההפטרה ולקריאת התורה.

ברם, בזמן האחרון הולכת ומתפשטת ההכרה בקרב מורים ומחנכים רבים, שיש לקבוע את הוראת טעמי המקרא למקצוע עצמאי, שיש להקנות בו ראייה מקיפה וידיעת תפקידיהם של הסימנים העתיקים. הקניית הטעמים בצורה מסודרת ושיטתית בעזרת אמצעים דידיקטיים מעולים תסלול את הדרך להבנת מקצועות רבים אחרים, אשר בהם הטעמים קשורים קשר הדוק. היא תעזור בלימוד התנ"ך והלשון על ענפיה השונים, בהבנת פרקי התפילה — הן אלה אשר באו כלשונם מן המקרא והן מטבעות לשון, שטבעו אותן חז"ל; היא תחנך את התלמיד לדייק בהיגוי המלים, לשים לב למתגים ולדגשים למיניהם, להבדיל בין השוא הנח ובין השוא הנע ולהפריד בין הדבקים — כי לכל אלה יש יסוד ושורש בטעמי המקרא.

נוסף על כל אלה הטעמים משמשים מעין תווי זמרה, והרי הם פותחים לפנינו את שערי המוסיקה הדתית המקורית של העדות השונות בישראל.

במסגרת ההוראה השיטתית נפנה תשומת לב אל כל אחד מן השטחים שצינינו לעיל, נדרוש קריאה מתוקנת של פסוקי המקרא בלא נעימה ובנעימה, נסביר את כללי פיסוק טעמי המקרא כסדרם ונגיע במשך הזמן לפרשנות הכתובים בעזרת הטעמים. נשכיל להבין, איך פרשנים כרש"י, ראב"ע, רמב"ן, רשב"ם, שד"ל ואחרים השתמשו בטעמים — בין אם הם אומרים זאת במפורש בין אם פירושם מכונן לפי הטעמים.

יוצא מכאן, שיש לשתף בלימוד בנות כבנים, כי לא נשים את הדגש על הקריאה בנעימה דווקא. ולא זו, אלא אף זאת יש לומר, שאפשר ואפשר למסור את הוראת המקצוע הזה למורות כמו למורים, ובלבד שהידיעה תהיה ברורה ותורת הטעמים סדורה היטב בפני המורה.

מיכאל פרלמן

הוראת טעמי המקרא תשולב איפוא באחד המקצועות הקרובים להם — לאו דווקא בשיעור הזמרה, אלא בשיעור תנ"ך, תפילה או לשון — כאשר אין אפשרות להקציב שעת הוראה מיוחדת. רצוי לדעתנו להתחיל בלימוד בכיתה ה' (ובחור'ל ברמה המתאימה לכיתה זאת) ולקדם את הכיתה שלב אחר שלב בהכרת העקרונות, שמותיהם וסימניהם של הטעמים, בנייתוח פסוקים בעזרת הטעמים ובקריאה מוטעמת בלא נעימה ובנעימה של אותה העדה אשר היא השולטת בבית הספר.

כספרי עזר אפשר להשתמש ב"דפים ללימוד טעמי המקרא"¹, שאושרו על ידי משרד החינוך והתרבות. השיעורים מאפשרים לרכוש ידיעה יסודית בשטחי הטעמים השונים. כן שולבו בהם דוגמאות ותרגילים לרוב, הערות לתפילה ומדברי פרשני התנ"ך.

להלן נביא הצעה מפורטת לשיעור הראשון או לחלקי שיעורים אחדים.

•

בדברי הקדמה קצרים יסביר המורה, שהטעמים הם סימנים זעירים הרשומים מתחת למלים או מעליהן. הם מדריכים את הקורא בתורה ובשאר כתבי הקודש הם מסייעים להבין את הפסוק דוגמת סימני הפיסוק בלשון המודרנית. גדולי פרשנינו השתמשו לעתים קרובות בטעמי המקרא כדי לבאר את הפסוקים. כעת יחולקו לתלמידים דפי סטנסיל ("דף לתלמיד" מס' 1) בו רשומים 16 פסוקים, בהם באות 6-8 מלים בלבד וכולם בני שתי צלעות².

ציוד התלמידים: עפרון (לא עט!) וסרגל.

מורה: נפתח איפוא בלימוד. בדף שלפניכם רשום הפסוק הבא:

(כותב על הלוח וקורא) "האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרייפי".

ברוב פסוקי התנ"ך באים שני חלקים. נתבונן־נא היכן מסתיים החלק

הראשון של הפסוק?

תלמיד: אחרי המלה "ואדברה".

מ.: נכון, כי כאן מסתיימת הפנייה אל השמים. בחלק השני באה פנייה אל הארץ.

כדי שנראה את החלוקה הזאת בצורה ברורה, נבנה לנו מעין שני בתים

נפרדים בדרך זאת:

1 עד עתה יצאו לאור הכרכים א—ד, ובהם 40 שיעורים. הוצאת מזכירות הקיבוץ הדתי,

רח' דובנוב 7, תל־אביב.

2 "דף התלמיד" בהוצאת מזכירות הקיבוץ הדתי. הופיעו "דפים" לכל שלבי הלימוד.

(מצייר את הקווים)

ותשמע הארץ אמרי־פי

האזינו השמים ואדברה

סמנו אותם הקווים בדף שלפניכם בעזרת סרגל ועפרון.
(הכיתה מסמנת).

מ.: נקרא את הפסוק לפי חלוקת ה"בתיים".
(הכיתה קוראת).

מ.: נעבור כעת לפסוק השני אשר בדף.
(כותב וקורא) "ויחזק ה' את־לב פרעה ולא אבה לשלחם".
היכן מסתיים בפסוק הזה החלק הראשון?

ת.: במלה "פרעה".

מ.: נכון. אך מהי הסיבה במקרה הזה?

ת.: אחרי כן מתחיל עניין חדש.

מ.: מהו העניין החדש? על מי מדובר בחלק השני?

ת.: על פרעה.

מ.: ועל מי היה מדובר בחלק הראשון?

ת.: על ה'.

מ.: נוכל איפוא לומר, שבפסוק הזה באים שני נושאים שונים. נושאו של החלק הראשון הוא ה', ואילו נושאו של החלק השני הוא פרעה.
נסמן גם בפסוק הזה את קווי החלוקה:

ולא אבה לשלחם

ויחזק ה' את־לב פרעה

(מצייר)

סמנו בדפיכם.

(הכיתה מסמנת).

מ.: נקרא את הפסוק לפי החלוקה.

(הכיתה קוראת).

מ.: ועתה געוין בפסוק השלישי:

(כותב וקורא) "ויגש הפלשתי השכם והערב ויתיצב ארבעים יום".

היכן מתחלק הפסוק הזה?

ת.: אחרי המלה "והערב".

מ.: נכון. האם גם כאן הסיבה "שינוי הנושא"?

ת.: לא. בשני החלקים מדובר על הפלשתי.

מ.: מי הוא זה?

ת.: גלית.

מ.: טרם הסברנו את הצעת מקום החלוקה אחרי המלה "והערב".

ת.: כי כאן עושה גלית משהו אחר.

מ.: מהי הפעולה החדשה שהוא עושה?

ת.: הוא מתיצב.

מ.: ובחלק הראשון?

ת.: הוא ניגש.

מ.: פסוק זה מתחלק אם כן בין שני פעלים. נסמן את קווי החלוקה גם בפסוק הזה. (מצ״ר קווים)

ויטיצב ארבעים יום	ויגש הפלשתי השכם והערב
-------------------	------------------------

(הכיתה מסמנת).

מ.: נסכם את שלושת הפסוקים שבהם עסקנו: מצאנו שכל פסוק התחלק, ולגבי כל אחד ואחד היתה סיבה אחרת לקביעת מקום החלוקה. בפסוק הראשון: פנייה אל עצמים שונים (שמים – ארץ). בפסוק השני: שני נושאים שונים (ה' – פרעה). בפסוק השלישי: שתי פעולות שונות (ויגש – ויטיצב). מעתה לא נסתפק בתשובה הכללית לקביעת מקום החלוקה "מתחיל עניין חדש", אלא ננסה בכל מקרה לתת סיבה לחלוקה בצורה ברורה יותר.

נקרא כעת את שלושת הפסוקים בהתאם לקווי החלוקה שסימנו: (הכיתה קוראת את שלושת הפסוקים).

מ.: השתמשנו עד כה במלה "חלק". חלקו הראשון של הפסוק וחלקו השני של הפסוק. אך ביטוי זה הוא כללי מדי. המלה המתאימה היא "צלע" (כותב על הלוח ומנקד). ברוב פסוקי התנ"ך באות שתי צלעות. צלע ראשונה או צלע א' וצלע שנייה או צלע ב'.

בספרי התנ"ך המודפסים אין אנו מוצאים את הקווים שציירנו. במקומם באים הסימנים הקטנים הנקראים בשם "טעמי המקרא". נתחיל בלימוד אחדים מהם. לאיזו מלה בפסוק הראשון נצרף את הטעם בתחילה?

ת.: למלה "האזינו".

מ.: מדוע?

ת.: כי זאת המלה הראשונה של הפסוק.

מ.: זאת הצעה טובה, הרי מתחילים בדרך כלל מן ההתחלה. אך הפעם נעזוב את המקובל ונלך בדרך ההפוכה. נלמד תחילה את הטעם הבא במלה האחרונה. כלומר במלה "פי". הסיבה לכך היא שהטעם הראשון יכול להיות שונה בכל פסוק ופסוק, ואילו הטעם האחרון הוא תמיד אחד ויחיד. כתפקידו כן שמו: סוף פסוק. והנה סימנו: קו ניצב קטן מתחת למלה ושתי נקודות ניצבות אחרי המלה. אין פסוק בלי הטעם סוף פסוק, כי

הרי כל פסוק מסתיים. יש לטעם הזה שם נוסף והוא "סילוק" כי "מסתל" קים" מן הפסוק.

בפסוק הראשון רשום הקו הקטן מתחת לאות פ"א. בפסוק השני במלה "לשלחם" מתחת לאות ח"ת, ובפסוק השלישי במלה "יום" מתחת לאות יו"ד. — בזה למדנו את הטעם הבא בסוף הפסוק או בגמר צלע ב'. סמנו את הטעם בשלושת הפסוקים הראשונים. (הכיתה מסמנת).

מ.: לאיזו מלה בפסוק הראשון נצרף עתה את הטעם ?

ת.: למלה "ואדברה".

מ.: מדוע ?

ת.: כי כאן מסתיימת הצלע הראשונה.

מ.: אכן, אנו מחפשים תחילה את מקומות הסיום. סימן הטעם הבא בסוף הצלע הראשונה הוא כן א (מצייר את הטעם אתנחתא), מעין חצי עיגול וכיפה קטנה על ראשה. בני העדה הספרדית קוראים לטעם הזה בשם "אתנח" ואילו בני אשכנז מוסיפים סיומת "תא" וקוראים "אתנחתא". המלים "אתנח" וגם "אתנחתא" הן ארמית. רוב שמות הטעמים הם ארמיים כי כן דברו אבותינו בשפה הזאת בזמן שקבעו את השמות ואת הסימנים האלה. הסיומת "תא" בארמית היא ידועה מאד. מי יודע דוגמ"א את נוספות ?

ת.: ב"קדיש" אומרים "תושבחתא ונחתא".

מ.: כן. ההטעמה היא תמיד בסוף המלה. — נחזור לטעם. המלה "אתנח" קשורה כנראה בלשון "מנוחה". כלומר, אנו נחים באמצע הפסוק. גם הסימן הזה בא מתחת לאות כמו הטעם סוף פסוק. נסמן אותו בשלושת הפסוקים הראשונים. בפסוק הראשון במלה "ואדברה" מתחת לאות ב"ת. בפסוק השני במלה "פרעה" מתחת לאות ע"ן. בפסוק השלישי במלה "והערב" מתחת לאות רי"ש. העתיקו את הסימנים. (הכיתה מעתיקה).

(אפשר לסיים כאן יחידת הוראה אחת. במקרה זה יטיל המורה על התלמידים — כשיעורי בית — לסמן "קווי פיסוק" בפסוקים נוספים הרשויים מים ב"דף לתלמיד" ולצרף את הטעמים סוף פסוק ואתנחתא. — אך יש גם אפשרות להמשיך ולעבור ליחידה הבאה).

מ.: בכל צלע נותרו כעת שלוש או ארבע מלים. כלל גדול הוא בתורת טעמי המקרא, שארבע או אפילו שלוש מלים חוזרות ומתחלקות. עד אשר תישארנה לא יותר מאשר שתי מלים, אשר שוב אינן צריכות להתחלק עיד. בהתאם לכך נתבונן בצלע הראשונה של הפסוק הראשון: "האזינו

מיכאל פרלמן

השמים ואדברה" בצלע הזאת ישנן שלוש מלים. — קיימות שתי אפשרויות של חלוקה:

(א) האזינו — השמים ואדברה

או

(ב) האזינו השמים — ואדברה

איזו חלוקה היא הנכונה?

ת.: השנייה.

מ.: כן. עלינו אם כן להפסיק מעט אחרי קריאת המלה "השמים" ואילו אחרי המלה "ואדברה" נפסיק קצת יותר. נבטא את החלוקה הנוספת הזאת

בעזרת סימון קו נוסף בדרך זאת:

ואדברה	האזינו השמים
--------	--------------

נא לקרא בהתאם לקווים את הצלע הראשונה.

(הכיתה קוראת).

מ.: סמנו את הקו הנוסף בדף.

(הכיתה מסמנת).

מ.: איך תהיה החלוקה בצלע השנייה "ותשמע הארץ אמרי־פי"?

ת.: אחרי המלה "הארץ".

מ.: כן. נסמן את הקו הנוסף:

ותשמע הארץ	אמרי־פי.
------------	----------

(הכיתה מסמנת).

מ.: נקרא את הפסוק כולו תוך הקפדה על הפסקה יותר גדולה אחרי המלה "ואדברה" והפסקות קטנות יותר אחרי המלים "השמים" וכן "הארץ".

(הכיתה קוראת).

האזינו השמים	ואדברה	ותשמע הארץ	אמרי־פי
--------------	--------	------------	---------

(בדרך זו יש לחלק גם את הצלעות בשני הפסוקים האחרים)

מ.: מצאנו איפוא שני מקומות חלוקה נוספים.

ת.: אילו טעמים באים בשני המקומות האלה?

מ.: בשני המקומות גם יחד בא אותו הטעם. הנה הסימן (מצירי)

שמו של הטעם הזה הוא בפי בני אשכנז "טפחא" ובפי בני ספרד "טרחא".

נסמן את הטעם במלים המתאימות בשלושת הפסוקים. (מסמנים על הלוח והכיתה מעתיקה).

נסכם את הנלמד: הטעם טפחא (טרחא) מצורף למלה הבאה על יד הקו שלפני אתנחתא בצלע הראשונה ועל יד הקו שלפני סוף פסוק בצלע השנייה.

- בזה הכרנו שלושה טעמים: (1) סוף פסוק, (2) אתנחתא, (3) טפחא.
 מהו ההבדל שביניהם?
 ת.: סוף פסוק ואתנחתא באים בכל פסוק רק פעם אחת ואילו טפחא באה שתי פעמים, פעם אחת בכל צלע.
 מ.: האם קיים הבדל נוסף?
 ת.: אחרי טפחא באות הפסקות קטנות יותר מאשר אחרי אתנחתא ואחרי סוף פסוק.
 מ.: כן. סופי הצלעות דורשים הפסקה ממושכת יותר מאשר טפחא. ומהו הצד השווה של שלושת הטעמים?
 ת.: יש להפסיק את הקריאה בשלושת הטעמים האלה.
 מ.: נכון. לכן כולם נקראים בשם "מפסיקים" בניגוד לטעמים אחרים, שאחרי קריאתם אין להפסיק. אחרי איזו מלה בפסוק הראשון לא נפסיק למשל?
 ת.: אחרי המלה "האזינו".
 מ.: כן. דוגמא נוספת?
 ת.: אחרי המלה "ותשמע".
 ת.: נכון. מלים אלה יש לקשור ולחבר אותן אל המלים הבאות אחריהן, כפי שגם עשינו בשעת קריאת הפסוקים. בשיעור הבא נלמד את סימניהם ושמותיהם של הטעמים "המחברים" האלה.